

Інна Нерода

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Аспірантка (Україна)

e-mail: neroda.inna.smidyn@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8990-0088>

Researcher ID: AIB-7712-2022

Боротьба за скликання Помісного собору Автокефальної Православної Церкви у Польщі в другій половині 20-х – 30-х роках ХХ століття

Анотація. Метою статті є дослідження особливостей процесу боротьби за скликання Помісного собору Автокефальної Православної Церкви в Польщі (АПЦП) у другій половині 20-х – 30-х роках ХХ століття, метою якого було врегулювання її правового статусу і майнового положення. Авторкою проаналізовано архівні документи, матеріали тогочасної періодичної преси та видань, в яких висвітлювалися проблеми щодо скликання Помісного собору АПЦП. **Методологія дослідження.** Методологічну основу статті склали принципи історизму, об'єктивності, системності, міждисциплінарного підходу. Застосовано загальнонаукові, спеціально-історичні та міждисциплінарні методи. Кожен із них у конкретній ситуації був результативним і дозволив об'єктивно реконструювати процеси щодо скликання Помісного собору Автокефальної Православної Церкви у Польщі. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що авторка на основі архівних документів та матеріалів періодичної преси досліджуваного періоду з'ясувала особливості процесу боротьби за скликання Помісного собору АПЦП. Дослідження ґрунтується на новому джерельному матеріалі, який вперше вводиться до наукового вжитку. На відміну від попередніх робіт, присвячених цій темі, у статті більш рельєфно виявлена динаміка змін у релігійній політиці як Польської держави, так і Римо-католицького костелу щодо Православної церкви. **Висновки.** Після проголошення автокефалії Православна церква у Польщі потребувала врегулювання свого правового статусу та внутрішньої реорганізації. Вирішення цих питань було дуже важливим для забезпечення церковно-релігійних потреб православної громади. Перед православ'ям стояла ціла низка проблем. Їх вирішення залежало від польського уряду, православної ієрархії і вірян. Переплетення інтересів цих трьох основних чинників спрямовувало процес організаційного та правового становлення АПЦП. Наприкінці 20-х і 30-х роках ХХ ст. на захист інтересів АПЦП активно стали українські послы і сенатори. Вони домагалися задоволення потреб українського православного населення з трибун сейму і сенату, перед церковною та світською владою. Створене у 1931 році Волинське українське об'єднання (ВУО) та Товариство імені митрополита Петра Могилы домагалися скликання Помісного собору АПЦП, який мав врегулювати її правовий статус і майнове становище. Однак на шляху скликання Собору зустрічалися перепони з боку православної ієрархії та польського уряду. Він так і не відбувся. Але постійні передсоборні приготування стали імпульсом до активізації православних вірян, які відстоювали права своєї Церкви.

Ключові слова: автокефалія, Волинське українське об'єднання, Волинь, ієрархія, Помісний собор, Православна церква, Товариство імені митрополита Петра Могилы.

Постановка проблеми. Об'єктивне дослідження основних напрямів боротьби за скликання Помісного собору АПЦП у другій половині 20-х – 30-х роках ХХ століття дають змогу визначити роль і значення у цьому процесі польських державних чинників, православної ієрархії та вірян, українських політичних сил, охарактеризувати їхню стратегію й тактику у цій суспільно важливій ділянці врегулювання правового статусу і майнового положення Православної церкви. З цією метою авторкою проаналізовано архівні документи, матеріали тогочасної періодичної преси та видань, в яких висвітлювалися проблеми щодо скликання Помісного собору АПЦП.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Вивчення церковно-релігійних проблем у Другій Речі Посполитій було й залишається актуальною науковою проблемою. Одним із перших, хто спробував дати оцінку українському національно-церковному рухові в Другій Речі Посполитій, був Д. Дорошенко [Дорошенко, 1940]. У другій половині 50-х – 70-х роках в українській діаспорі з'явилася ціла низка публікацій, в яких висвітлювалося становище Православної церкви у міжвоєнній Польщі [Муха : 1956; Ілларіон : 1961, Купранець : 1974]. Найпомітнішим явищем

української церковної історіографії в діаспорі в середині 1970-х років став вихід монументального дослідження І. Власовського «Нарис історії Української Православної Церкви» [Власовський : 1975].

Багато аспектів національно-церковного життя православних українців у міжвоєнній Польщі стали предметом досліджень вітчизняних істориків, зокрема В. Борщевича [Борщевич : 2000], М. Кучерепи [Кучерепа : 1992; Кучерепа : 1999; Кучерепа : 2006; Кучерепа : 2021]. Значне місце церковно-релігійному житті українців відведено в монографії М. Кучерепи та Р. Давидюк [Кучерепа, Давидюк : 2001]. Історію православ'я на Волині досліджує Б. Савчук [Савчук : 1997]. Окремі питання з історії українського православ'я на Волині знайшли відображення у працях К. Панаса [Панас : 1992], В. Пащенко [Пащенко : 1997]. Окремо варто відзначити напрацювання Ю. Крамара [Крамар : 2001; Крамар : 2015] та Н. Стоколос [Стоколос : 1998; Стоколос : 1999], Р. Давидюк [Давидюк : 2001; Давидюк : 2012; Давидюк : 2016].

Значний внесок у вивчення теми зробили польські вчені. Серед них варто відмітити роботи Г. Вичавського [Wyszawski : 1981], А. Фрішке [Friszke : 1988], В. Колбука [Kołbuk : 2013], А. Міроновича [Mironowicz : 2018], Т. Стегнера [Stegner : 2020]. Аналізуючи польську історіографію дослідників Православної церкви, не можна не згадати фундаментальних, надзвичайно цікавих праць Мирослави Папезинської-Турек [Papierzyńska-Turek : 1979; Papierzyńska-Turek : 1989], Ришарда Тожецького [Torzecki : 1989; Torzecki : 1989]. Помітним історіографічним явищем стали праці професорів В. Менджецького [Mędrzecki : 1988] і Я. Кенсіка [Kęsik : 1995]. Автори у своїх працях використали надзвичайно широкий обсяг архівних джерел і літератури для аналізу віросповідної політики Другої Речі Посполитої.

Отже, церковно-релігійні проблеми дедалі більше привертають увагу українських і польських істориків. Їхні напрацювання дають можливість історично достовірно відтворити релігійну картину у міжвоєнній Польщі. Водночас огляд наукової літератури дає підстави для висновку, що, незважаючи на низку праць, проблеми Православної церкви в Польщі потребують ґрунтовного дослідження.

Аналіз досліджуваної проблеми базується на значній джерельній базі. Джерела з історії Православної церкви у Польщі в міжвоєнний період характеризуються різноманітністю і багатством. Окрему частину джерел становлять архівні документи і матеріали. Вони зосереджені в державних архівах Волинської, Рівненської та Тернопільської областей, Центральному державному архіві громадських об'єднань України, а також Архіві Православної митрополії у Варшаві, Архіві нових актів у Варшаві та Центральному військовому архіві Польщі. Джерела, зосереджені в українських і польських архівах, взаємодоповнюють одне одного і дають можливість відтворити цілісну картину церковно-релігійних проблем міжвоєнної Польщі.

У процесі підготовки до скликання Помісного собору АПЦП напрацьовано і видано велику кількість матеріалів, зокрема, щодо правового положення Православної церкви в Польській державі [Правовое положение : 1931], вживання живої мови в богослужіннях [Кобрин : 1935]. При написанні статті були використані також документи юридичного характеру, серед яких законодавчі акти Польщі, вміщені у «Віснику законів Речі Посполитої Польської» (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej) [Dziennik].

Окремою групою джерел є спогади очевидців та учасників згадуваних подій. Вони передають нам атмосферу тогочасного життя, спосіб мислення та діяльності окремих осіб та суспільних груп. Ці матеріали дозволяють глибше і ширше осмислити складність тогочасних реалій.

Для об'єктивного дослідження особливостей боротьби за скликання Помісного собору авторкою досліджено комплекси тогочасної церковної і світської преси. Значний обсяг матеріалу про досліджувані події вміщено на сторінках церковного офіціозу «Вісник православної митрополії в Польщі». Багатою на церковну полеміку, аналітичні статті та факти є такі видання, як «Православна Волинь», тижневик «Воскресное чтение», двотижневик «Церква і нарід», місячник «Рідна Церква», часопис «На Варті», журнали «За Соборність», «Шлях». Значний обсяг інформації на церковно-православні теми вміщувала газета «Українська нива», яка з 1937 р. почала виходити під назвою «Волинське слово».

Отже, джерельна база дослідження різноманітна і представлена в багатьох формах. Архівні та опубліковані матеріали, періодика того часу, мемуари дають можливість об'єктивного дослідження церковно-релігійних проблем у Польщі міжвоєнного періоду.

Метою статті є дослідження особливостей процесу боротьби за скликання Помісного собору Автокефальної Православної Церкви в Польщі (АПЦП) у другій половині 20-х – 30-х роках ХХ століття, метою якого було врегулювання її правового статусу і майнового положення.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 20-х років становище АПЦП ускладнилося. Це пов'язано із посиленням римо-католицької акції ревіндикації православних церков. Загроза, що

.....
нависла над майном АПЦП, спонукала православну ієрархію до рішучих дій. На засіданні 12 грудня 1929 р. Синод прийняв рішення скликати на 12 лютого 1930 р. Помісний собор. Вибори делегатів мали відбутися на паритетній основі, тобто кількість представників кліру повинна дорівнювати кількості вибраних на Собор мирян. Синодом схвалено положення, статут і програму засідань Собору, які були розроблені організаційним комітетом Митрополичої ради у вересні 1928 р. Програма передбачала винесення на розгляд питань про правове, фактичне і майнове положення АПЦП. Уже 12 січня 1930 р. мали відбутися вибори делегатів на парафіяльних зібраннях [ДАРО. Ф. 30. Оп. 18. Спр. 1766. Арк. 81,84].

12 грудня 1929 р. митрополит Діонісій звернувся до міністра віросповідань С. Червінського з проханням надати дозвіл на проведення Собору. До листа додано статут Собору, положення та програму його роботи [Langrod, 1931 : 132].

У той же час, не чекаючи порозуміння з урядом і навіть дозволу міністра віросповідань, розпочалися вибори делегатів на Собор. Так, комендант постерунку державної поліції с. Клевань Рівненського повіту повідомляв повітового старосту, що 12 січня 1930 р. в православній церкві цього села священник Ясієвич провів зібрання в справі виборів делегатів на православний Собор. Комендант зауважував: «Щодо промови на зібранні священника Ясієвича до зібраних, то не було стверджено, щоб вона мала антидержавний характер, однак цей священник не мав дозволу від адміністративної влади на проведення такого зібрання» [ДАРО. Ф.30. Оп.18. Спр.1766. Арк.19]. Про подібне зібрання повідомляв і комендант постерунку с. Глинськ Рівненського повіту, засвідчуючи при цьому, що змушений був припинити зібрання, яке священник Тарнавський проводив нелегально [ДАРО. Ф.30. Оп.18. Спр.1766. Арк.190].

У зв'язку з такими подіями українські парламентарі скликали 29 грудня 1929 р. у Луцьку нараду православних церковних діячів. У ній взяли участь представники Луцького, Рівненського, Кременецького, Дубенського і Ковельського повітів. Темою засідань було питання стосовно організації виборів до Помісного собору. Ухвалено взяти участь у виборах і видати в цій справі відозву до українського православного населення [Wiadomości, 1929 : 1].

Особливо широка виборча кампанія розгорнулася в Рівненському повіті. У Рівному була створена ініціативна група парафіян, яка в розісланих листівках агітувала православних українців «обов'язково іти на вибори», тому що «Собор цей має завдання полагодити ненормальні відносини, що від декількох літ заіснували в нашій церкві, та доводять її до руїни» [ДАРО. Ф.30. Оп.18. Спр.1766. Арк.70].

Вибори зустріли рішучу протидію державної влади. 2 січня 1930 р. віце-міністр внутрішніх справ Б. Перацький видав таємне розпорядження, в якому старостам повітів наказувалося усілякими засобами відволікати вибори делегатів на Собор і закликати православне населення не брати участі у виборах [Kęsik, 1995 : 105-106]. Коли таке втручання влади виявилось безрезультатним, міністр віросповідань С. Червінський офіційно повідомив митрополита про заборону скликання Собору. До того ж вказано, що виборча система, встановлена Синодом, перетворить Собор на фікцію, тому що він не відповідатиме соборним традиціям польського православ'я [Langrod, 1931 : 133].

Так, уряд намагався виступити як захисник соборних традицій в православ'ї і показати, що він не підтримує російського характеру АПЦП. Ці події знову стали причиною напруження стосунків між урядовими колами та православною митрополією.

Налагодження стосунків наступило на початку 1930 р. Уряд став ініціатором міжміністерських нарад з метою вирішення ситуації, що склалася в православ'ї. Результатом роботи цих нарад стало скликання так званої Змішаної комісії для узгодження справ, пов'язаних зі скликанням Помісного собору. До складу комісії увійшли представники як від духовенства, так і від уряду [Langrod, 1931 : 134]. Державна влада намагалася підкреслити, що вона вболіває за долю АПЦП і розуміє необхідність скликання Помісного собору цієї Церкви. Для заспокоєння православної громадськості 30 травня 1930 р. президент Речі Посполитої оголосив Грамоту про скликання Помісного собору АПЦП. У ній наголошувалося, що «настав час, аби побажання вищих керівників Православної церкви в Польщі, як і всіх громадян православної віри в державі, були здійснені і відбувся, згідно зі святими канонами, Помісний собор Православної церкви як перший у відродженій Польщі» [ДАВО. Ф.198. Оп.1. Спр.3. Арк.52]. Далі у Грамоті акт скликання Собору пов'язувався з історичним минулим Православної церкви у колишній Польщі. «15 червня 1791 року стараннями уряду найяснішої Речі Посполитої Польської в м. Пінську відбувся останній собор Православної церкви в Польщі. Нині, з волі провидіння, Православна автокефальна церква в Польщі може відновити свій зв'язок з історичним минулим» [ДАВО. Ф.198. Оп.1. Спр.3. Арк.81].

Православні віряни з радістю сприйняли звістку про прихильне ставлення Польської держави до відродження соборних основ АПЦП. Митрополит Діонісій заявляв, що «сьогодні

вже можемо бути спокійні за долю нашої святої Церкви в Польщі» [ДАРО. Ф.130. Оп.1. Спр.18. Арк.1].

Щиро вірили у доленосне для православ'я значення президентської Грамоти і українські парламентарі. Лідер Волинського українського об'єднання (ВУО) П. Певний говорив: «Хочемо вірити, а інакше не сміємо думати, що Церковний собор буде Собором згоди і своїми рішеннями відкриє золоту сторінку нової історії розквіту православ'я» [Українська а, 1931 : 2].

Ще більше підтвердили надії православних перші швидкі наслідки роботи Змішаної комісії, якими було узгодження положення, загальних правил і організації виборів Собору та опрацювання проєкту скликання Передсоборного зібрання. Ці документи ухвалено Священним синодом 31 травня 1930 р. і надіслано на затвердження міністру віросповідань. 27 червня вони вже були затверджені Міністерством [Langrod, 1931 : 142].

29 червня 1930 р. почало роботу Передсоборне зібрання, завданням якого стала підготовка до проведення Собору. Керував цим зібранням митрополит Діонісій. Створено 6 комісій, які займалися опрацюванням матеріалів, що торкалися стану АПЦП та необхідних у ній реформ [Monografia, 1936 : 43]

Натхненні Грамотою президента про скликання Собору, українські парламентарі вирішили створити релігійне товариство, яке б вивчало церковно-православні проблеми в усій Польщі. Створення такого товариства мало стати кроком на шляху до відновлення соборних традицій у православ'ї. Про це повідомила газета «Українська нива» від 10 травня 1931 р. Зазначалося, що товариство має назву «Товариство прихильників православної освіти та охорони традицій православної віри імені митрополита Петра Могили» і має складатися з православних вірян всієї Польщі, без різниці національності та політичних переконань, які не суперечні з догматами православної віри [Українська б, 1931 : 1]. Його створенням одразу зацікавилися широкі верстви української громадськості. «Українська нива» повідомляла: «Ще не було закінчено з розробкою статуту цього Товариства, як з усіх куточків Польщі, де живуть православні, почали надходити до «Української ниви» різні запитання про те, як можна вступити в його члени» [Українська б, 1931 : 1].

Згодом розроблено статут Товариства, в якому зазначалася його основна мета – «поширення і поглиблення у свідомості населення православної віри, її добро і охорона, вивчення питань, що стоять перед православ'ям, прагнення до унормування православного життя в Польщі» [Українська с, 1931 : 6].

Оцінюючи інтерес населення до створення Товариства і зважаючи на підтримку Волинського воєводського управління, яке затвердило статут товариства з правом поширення його діяльності на територію всієї Польщі, митрополит Діонісій дав своє благословенство на початок його праці. Він вказував, що «таке товариство, як голос, нечутний зараз, віруючих мирян, є надзвичайно потрібне з огляду на положення в сучасний момент православ'я і тих завдань, які перед ним у Польщі стоять; воно є потрібне надалі не тільки як голос мирян, а і як терен співпраці мирян з духовенством у цілому ряді пекучих життєвих питань» [Українська d, 1931 : 2].

19 листопада 1931 р. у Луцьку відбулися установчі збори Товариства. На них були присутні 150 делегатів та 60 гостей, серед них митрополит Діонісій та архієпископ Олексій. Збори обрали управу та затвердили статут. У прийнятій Декларації говорилося: «Твердо переконані, що відновлення соборного устрою Церкви, як воскресіння основної традиції православ'я наших предків, спричиниться до відновлення багатьох інших релігійно-національних традицій нашого церковного життя» [Українська e, 1931 : 2].

2 грудня 1931 р. відбулося перше засідання управи Товариства. Управа ухвалила організувати читання лекцій на церковно-історичні теми. Намічено розпочати видавничу роботу – видання брошур і листівок на теми, пов'язані з основними завданнями Товариства [Українська f, 1931 : 2]. Пресовим органом Товариства імені Петра Могили став журнал «За Соборність», сама назва якого висвітлювала основну мету діяльності товариства.

Товариство щодали більше викликало зацікавленість українського населення. Тоді як в листопаді 1931 р. його склад становив 167 членів, то на кінець грудня 1932 р. число членів збільшилося до 635 осіб. До травня 1932 р. на Волині відкрито 4 відділи товариства – в Рівному, Володимирі, Кременці та Сарнах [ДАВО. Ф.63. Оп.1. Спр.3. Арк.203]. «Українська нива» писала: «Товариство об'єднує і духовний, і світський елементи, має у своєму складі представників світської інтелігенції, селянства і робітництва, а значить – пов'язане з найширшими верствами православного громадянства, має в своєму розпорядженні видатні богословські сили, відбиває голос найширших верств українського православного населення» [Українська f, 1931 : 2].

Створення Товариства і розгорнута ним широка церковно-релігійна діяльність мала дуже важливе значення. Це будило національну свідомість православних волинян, які розуміли необхідність своєї участі у церковних справах, а отже, домагалися відновлення соборних

традицій у православ'ї. Але церковна ієрархія і надалі не бажала участі вірян у церковних справах. Незважаючи на те, що митрополит Діонісій дав благословенство Товариству імені Петра Могили, надалі стосунки ієрархії з ним склалися не найкращим чином. Вимоги скликання Помісного собору, які постійно висувало Товариство, викликали ворожість ієрархії.

У найближчий час після проголошення Грамоти президента, стало зрозумілим, що сподівання на швидке вирішення поставленого завдання були марними. Так, перша організаційна сесія Передсоборного зібрання відбулася з 30 червня до 4 липня 1930 р., а другу лише через 5 років – 13–14 травня 1935 р. Упродовж цих п'яти років проведено декілька засідань різних комісій [Власовський, 1975 : 81].

Отже, можна ствердити, що Грамота президента була лише ще одним тактичним кроком, метою якого стало заспокоєння православного населення, яке все рішучіше домогалося скликання Собору. Постійне створення «передсоборного настрою» давало можливість відтягувати час з врегулюванням правового положення АПЦП. Уся справа скликання Собору знову стала на шлях довготривалих переговорів і підготовчої роботи, що затягнулася на 8 років. За цей час Передсоборне зібрання підготувало цілу низку статутів, що торкалися лише внутрішнього церковного устрою. Натомість, Змішана комісія розробляла закони і статuti зовнішнього організаційного характеру, які вимагали ще узгодження з державною владою. До квітня 1935 р. ці дві комісії мали лише 10 зустрічей [Chojnowski, 1979 : 208].

У своєму звіті за вересень 1933 р. волинський воєвода Г. Юзевський писав: «Я повністю переконаний, що, коли б православна ієрархія виявила мінімум лояльності і розуміння суті проблеми, справи Церкви вдалося б без жодних потрясінь успішно врегулювати» [AAN. Sygn.979/83. K.6].

Важко погодитися з думкою воєводи, який намагався скласти вину лише на православну церковну владу. По-перше, урядові або кореговані урядом проекти законів, що стосувалися АПЦП, настільки обмежували права цієї Церкви, що православна ієрархія не могла погодитися з їх затвердженням. По-друге, у перші роки перебування в Польській державі православна ієрархія виявляла значну активність, домогалась врегулювання правового статусу АПЦП. Проте уряд не поспішав законодавчо вирішувати цю справу. Постійні відтягування із затвердженням відповідних законів стали причиною зневіри і пасивності православної церковної влади.

Тож можна погодитися, що ієрархи АПЦП не були гарячими прихильниками скликання Помісного собору, який би допустив широку громадськість до церковного управління. Адже у своїй переважній більшості віряни були українцями, яких церковна влада намагалася будь-що недопустити до вирішення церковних справ. Перебіг нарад передсоборного зібрання показав, що ієрархи ігнорують справу, тому ініціатива перейшла до рук представників влади. Як стверджує А. Хойновський, «всі проекти або були опрацьовані в Департаменті віросповідань, або були там ґрунтовно перероблені» [Chojnowski, 1979 : 209].

Проте вже самі передсоборні приготування були імпульсом до дискусій і активізації української громадськості. Так, товариство імені митрополита Петра Могили 27 червня 1933 р. звернулося з меморіалом до Священного синоду, в якому висловлювалося прохання прискорити підготовчу працю до скликання Помісного собору АПЦП [За соборність, 1933 : 8].

На початок 1935 р. праці над проектом внутрішнього статуту АПЦП та проектом закону про відношення держави до АПЦП загалом вже були завершені. Але в цей час відбулися значні зміни в урядовій політиці щодо православ'я. Наприкінці 1935 р. створено Комітет в національних справах, який перше своє засідання (грудень 1935 р.) присвятив проблемі АПЦП. Прийняті на цьому засіданні рішення були спрямовані на полонізацію православ'я [Stawewski, 1969 : 172]. Новий курс урядової політики знову став причиною зволікань упродовж наступних трьох років із врегулюванням правового положення АПЦП.

Врегулювання правового положення АПЦП та скликання Помісного собору постійно домогалися українські парламентарі. Зокрема, голова УПРВ С. Тимошенко звернувся у січні 1937 р. з меморіалом до Голови Ради міністрів, в якому заявляв: «Заповідь скликання Собору пробудила надії православного населення, що нарешті внормується правовий і маєтковий стан Церкви. Однак від часу видання Грамоти минуло вже 6 років, а праця передсоборна до цього часу ще не завершена. За браком урядових відомостей про стан теперішній тих праць, створюються обставини, що сприяють поширенню серед православного населення неспокійних відомостей, що взагалі, до скликання Собору не дійде» [ДАВО. Ф.60. Оп.1. Спр.9. Арк.17].

Ця проблема стала також предметом промови посла М. Волкова на засіданні Сейму 20 лютого 1937 р., де він заперечував правдивість тверджень про те, що настрої православної громадськості на сучасний момент є невідповідними для скликання Помісного собору і втілення у життя засад соборності [Церква, 1937 : 230].

Церковні справи були предметом обговорення на засіданні ВУО 6 червня 1938 р., де прийнято низку резолюцій. Поміж іншим вирішено «закликати православне громадянство до витривалості, спокою та консолідації між собою і своєю ієрархією в домаганнях конституційного унормування стану Автокефальної Православної церкви в Польщі на основах соборних традицій давньої Речі Посполитої...» [Церква, 1938 : 577].

Отже, православна громадськість, а зокрема українські парламентарі, які відкрито заявили про свою співпрацю з польським урядом, не втрачали надії на те, що цей уряд сприятиме вирішенню проблем АПЦП. З цього приводу М. Кучерепа зазначає: «Проблеми Православної церкви, на думку УПРВ і ВУО, міг вирішити лише Помісний православний собор. Навіть у цих складних умовах українські посли – члени ВУО наївно вірили у здійснення задекларованої президентом обіцянки скликати Собор Православної церкви і саме з ним пов'язували її майбутнє» [Кучерепа, 2001 : 136].

Віра православної громадськості у можливість скликання Собору і надалі підкріплювалася обіцянками. На літній (1938 р.) сесії парламенту міністр віросповідань В. Свентославський заявив: «Мушу ствердити, що після семилітньої інтенсивної праці ми наблизилися в ці хвилини до остаточного урегулювання правних відносин Православної церкви в Польщі, а разом з тим і до скликання Собору». [Савчук, 1997 : 39]. Та вже через місяць повідомлялося, що внаслідок загострення релігійної ситуації на Холмщині, пов'язаної з руйнуванням православних церков, Собор буде скликано не раніше 1940 р. [Савчук, 1997 : 40].

Отже, Собор так і не відбувся. Його скликання не допустив польський уряд. Православна ієрархія теж не проявила належної завзятості. Але правовий статус АПЦП все ж було врегульовано.

30 грудня 1938 р. видано розпорядження Ради міністрів про визнання ухваленого Синодом внутрішнього статуту АПЦП [DURP, 1938 : 1545]. Статут обумовлював повноваження митрополита, єпархіальних єпископів, а також вибори і повноваження Помісного собору, єпископського Синоду та єпархіальних управлінь, регулював справи, пов'язані з навчанням релігії і судовими справами Церкви.

19 листопада у Збірнику законів Речі Посполитої опубліковано декрет президента від 18 листопада 1938 р. про відношення держави до Польської автокефальної Православної церкви¹ (ПАПЦ). Декрет стверджував, що ПАПЦ «є незалежною від будь-якої позадержавної духовної, чи світської влади», і «користується у своєму внутрішньому житті цілковитою свободою управління в межах державного законодавства». Главою Церкви визнано митрополита, органом, що регулює церковні справи – Помісний собор, органом церковної влади – собор єпископів, виконавчим органом – Синод на чолі з митрополитом. Будь-яке переміщення на церковних посадах мало відбуватися лише за згодою Міністерства віросповідань і народної освіти. На єпископів накладався обов'язок складення присяги на вірність державі. Духовенство зобов'язувалося під час богослужінь відправляти молитву за Річ Посполиту та її президента. Зрештою, декрет регулював майнову ситуацію, залишаючи у володінні Православної церкви понад 52 200 га земельних угідь [DURP, 1938 : 1317].

Отже, Декрет опирав організацію церкви на засадах єдності митрополії, соборності, а також повній канонічній владі єпископів. Одночасно він задовольняв інтереси держави, забезпечуючи уряду широкі можливості втручання у православно-церковні справи.

Прийняті законодавчі акти без сумніву мали велике історичне значення для АПЦП. Вони поклали край організаційній тимчасовості в житті православ'я, остаточно легалізували його незалежність від закордонної церковної влади.

Декрет президента Речі Посполитої про відношення держави до АПЦП викликав сильну реакцію католицьких чинників, які вважали, що цей закон забезпечує ПАПЦ таку велику свободу і самостійність, що більших вона не мала навіть в царській Росії, де була панівною Церквою, а в деяких пунктах дає Православній церкві більші повноваження ніж Римсько-католицькій. [CAW, GISZ. 302.10.24. К. 23].

Зі свого боку українська громадськість теж була невдоволена. Українські посли висловлювали до декрету президента свої критичні зауваження. Зокрема, посол В. Целевич вказував, що цей закон піддає АПЦП ґвалтівній залежності від урядових чинників. А посол С. Скрипник вважав декрет некорисним для православ'я. [CAW, GISZ. 302.10.24. К. 61].

Та незважаючи на недоліки прийнятих законів, врегулювання правового статусу Православної церкви в Польщі мало дуже важливе значення. Польська Автокефальна Православна церква здобула законні підстави для існування.

Висновки. Отже, намагання вирішити проблеми, що стояли перед АПЦП, зокрема, врегулювання її правового статусу, українці покладали на Помісний собор. Але скликання

¹ Така назва почала вживатися після оприлюднення декрету Президента про відношення держави до Польської автокефальної Православної церкви 18 листопада 1938 року.

Собору не лежало в інтересах ні ієрархії, ні уряду. Тому, не зважаючи на обіцянки, він так і не відбувся. Але всі ті події, що передували скликанню Собору, стали каталізатором для активізації православних волинян, які дедалі активніше відстоювали права своєї Церкви.

Так, Польська держава врегулювала правовий статус Православної церкви, обминаючи Собор. Внутрішній статут та Декрет президента Речі Посполитої про відношення держави до ПАПЦ забезпечували державній владі повний контроль над внутрішніми справами православ'я. Незважаючи на недоліки, ці документи мали велике значення для ПАПЦ, вони узаконювали її існування в Польській державі і надалі могли б забезпечити певні умови для розвитку. Нові законні підстави існування ПАПЦ на практиці не встигли виявити своїх недоліків чи перспектив – з початком Другої світової війни Польща перестала існувати як незалежна держава, а Волинь було приєднано до Радянського Союзу.

Джерела та література:

- Борщевич, В.** (2000). *Українське церковне відродження на Волині (20–40-ві рр. ХХ ст.)*: Монографія. Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки. 254 с.
- Власовський, І.** (1975). *Нарис історії Української Православної Церкви*. Т. 4. Нью-Йорк: Бавнд Брук. 384 с.
- Давидюк, Р.** (2001). Волинське українське об'єднання та українізація церкви. Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. *Історичні науки*. Луцьк. № 11. С. 40–44.
- Давидюк, Р.** (2012). Трансформації українського національно-демократичного руху у Волинському воєводстві (30-і рр. ХХ ст.). *Слов'янський вісник : збірник наукових праць*. Рівне: РІС КСУ. Вип. 14. С. 28–31.
- Давидюк, Р. П.** (2016). *Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства* : Монографія. Львів; Рівне: Дятлик М. 704 с.
- ДАВО** – Державний архів Волинської області.
- ДАРО** – Державний архів Рівненської області.
- Дорошенко, Д.** (1940). *Православна Церква в минулому й сучасному житті українського народу*. Берлін: Нація в поході. 69 с.
- За Соборність.** (1933). *Товариство П. Могилы про сучасне положення в Православній Церкві в Польщі*. Ч. 7. С. 8–9.
- Іларіон, митрополит.** (1961). *Фортеця православ'я на Волині Свята Почаївська Лавра*. Вінніпег: Накладом Видавничої Комісії при Товаристві «Волинь». 397 с.
- Крамар, Ю.** (2001). Акція окатоличення українців Волині 1938 року: причини, хід та наслідки. *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки*. Вип. 5. Історичні науки. Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» ВДУ. С. 127–131.
- Крамар, Ю.** (2015). *Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя* : монографія. Луцьк : Вежа-Друк. 404 с.
- Купранець, О.** (1974). *Православна церква у міжвоєнній Польщі 1918–1939*. Рим: ОО Василіяни. 209 с.
- Кучерепа, М.** (2021). Правовий і майновий статус православної церкви у Польщі у міжвоєнний період (1918–1939 рр.). *Слов'янський світ і Україна: Збірник наукових праць на пошану ректора Рівненського державного гуманітарного університету, професора Руслана Постолювського*. Рівне: О. Зень. С. 184–198.
- Кучерепа, М.** (1992). Рух за українізацію православної церкви на Волині у 1920-х роках. *Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: історія, здобутки, перспективи*. Луцьк. С. 123–125.
- Кучерепа, М.** (1999). Церковно-релігійне життя українського православного населення в Польщі (1921–1939). *Dzieje Podkarpacia*. Т. III. Krosno: Podkarpackie Towarzystwo Historyczne. S. 149–166.
- Кучерепа, М.** (2006). *Українська проблема в політиці II Речі Посполитої і в концепціях та діях українських політичних сил у міжвоєнний період. Україна – Польща: важкі питання*. Т. 10. Варшава. С. 155–190.
- Кучерепа, М., Давидюк, Р.** (2001). *Волинське українське об'єднання (1931–1939)*. Луцьк: Надстир'я. 418 с.
- Муха, М.** (1956). *Католицька акція проти Української Православної церкви. В обороні віри*. Ч. II. Торонто. 154 с.
- Панас, К.** (1992). *Історія Української Церкви*. Львів: Трансінтех. 160 с.
- Пащенко, В.** (1997). *Православ'я в новітній історії України*. Частина 1. Полтава: Б. в. 355 с.
- Правовое положение** (1931). *Правовое положение Святой Автокефальной Православной Церкви в Польше*. Доклад I-му Поместному Собору Православной Церкви в Польше. (1931). Варшава: Синодальная типография. 80 с.

- Савчук, Б.** (1997). *За українську церкву. Національно-церковний рух на Волині у 20–30-ті роки ХХ ст.* Івано-Франківськ: Лілея НВ. 116 с.
- Стоколос, Н.** (1998). А. Річинський і боротьба за українізацію Православної церкви на Волині. *Людина і світ*. № 2. С. 33–37.
- Стоколос, Н.** (1999). Неоунія як експеримент східної політики Ватикану в Польщі. *Український історичний журнал*. № 4. С. 74–89.
- Українська а** (1931) Українська нива. 18 січ. С. 2.
- Українська б** (1931) Українська нива. 10 черв. С. 2.
- Українська с** (1931) Українська нива. 15 лип. С. 6
- Українська d** (1931) Українська нива. 30 жовт. С. 2.
- Українська е** (1931) Українська нива. 28 лист. С. 2.
- Українська f** (1931) Українська нива. 15 груд. С. 2.
- Церква** (1938) Церква і нарід. Ч. 13–14, 1–15 серп. С. 577.
- Церква** (1937) Церква і нарід. Ч. 6, 15 бер. С. 230.
- AAN** – Archiwum Akt Nowych w Warszawie.
- CAW, GISZ** – Centralne archiwum wojskowe w Warszawie, Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych.
- Chojnowski, A.** (1979) *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939.* Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 262 s.
- Dziennik** (1938) Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej (DURP). №103. 30 груд. 1938. poz. 597. S. 1545. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 grudnia 1938 r. o uznaniu Statutu Wewnętrznego Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.
- DURP** (1938) 19 list, 1938, №88, poz.597, s.1317–1326 Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 18 listopada 1938 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.
- Friszke, A.** (1988). Kościoły wschodnie w Drugiej Rzeczypospolitej. *Więź*. nr 7/8.
- Kęsik, J.** (1995). *Zaufany Komendanta: Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego 1892–1981.* Wrocław: Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego. 216 s.
- Kołbuk, W.** (2013). *Cerkiew prawosławna w Polsce międzywojennej.* Lublin. 244 s.
- Langrod, J. S.** (1931). *O autokefaliji Prawosławnej w Polsce.* Warszawa: Instytut wydawniczy «Biblioteka polska». 170 s.
- Mędrzecki, W.** (1988). *Województwo wołyńskie: 1921–1939: elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych.* Wrocław – Warszawa : Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 202 s.
- Mironowicz, A.** (2018). Cerkiew Prawosławna w II Rzeczypospolitej. *Elpis*. nr. 20. s/ 85–109. DOI: 10.15290/elpis.2018.20.10.
- Monografija** (1936). Monografija stosunków wyznaniowych w województwie Wołyńskim. (1936). Łuck. 152 s.
- Papierzyńska-Turek, M.** (1989). *Mędzy tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia: 1918–1939.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 484 s.
- Papierzyńska-Turek, M.** (1979). *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926.* Kraków: Wyd-wo literackie. 481 s.
- Stawecki, P.** (1969) *Następcy Komendanta: Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935–1939.* Warszawa: Wyd-wo Ministerstwa Obrony Narodowej. 322 s.
- Stegner, T.** (2020). *Wyznania – państwo – naród w II Rzeczypospolitej.* Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. *Prace Historyczne*. 147. Z. 4. S. 781–796. DOI:10.4467/20844069PH.20.043.12497.
- Torzecki, R.** (1989). *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929.* Kraków: Wydawnictwo Literackie. 468 s.
- Torzecki, R.** (1989). *Polacy i Ukraińcy: sprawa ukraińska w czasie II Wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej.* Warszawa: Książka i wiedza. 347 s.
- Wyczawski, H. E.** (1981). *Cerkiew Prawosławna w II Rzeczypospolitej. Kościół w II Rzeczypospolitej. Praca zbiorowa pod red. Z. Zielińskiego, St. Wilka.* Lublin: Wyd-wo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. 253 s.
- Wiadomości** (1929) *Wiadomości Ukraińskie*. 1929. 30 груд. S. 1.

Inna Yu. Neroda

Volyn National University of Lesya Ukrainka
Postgraduate student (Ukraine)

The Struggle for the Convocation of the Local Council of the Autocephalous Orthodox Church in Poland in the Second Half of the 20–30s of the 20th Century

Abstract. *The purpose of the article is to observe the peculiarities of the process of the struggle for the convocation of the Local Council of the Autocephalous Orthodox Church in Poland*

(AOCP) in the second half of the 20–30s of the 20th century, the purpose of which was to regulate its legal and property status. The author analyzed archival documents, materials of the periodical press and publications of that time in which the problems related to the convening of the Local Council of the Autocephalous Orthodox Church in Poland are highlighted. **Research methodology.** The principles of historicism, objectivity, systematicity and interdisciplinary approach were the methodological basis of the article. General scientific, special-historical and interdisciplinary methods were applied. Each of them was effective in a specific situation and made it possible to reconstruct the processes of the convening of the Local Council of the Autocephalous Orthodox Church in Poland objectively. **The scientific novelty** of the work is based on the fact that the author found out the peculiarities of struggle for the convening of the Local Council of the Autocephalous Orthodox Church in Poland in the process of analysis of archival documents and periodical press materials of the studied period. The research is based on new source material, which is being introduced into scientific use for the first time. In contrast to previous works, devoted to this topic, the dynamics of changes in the religious policy of both the Polish state and the Roman Catholic Church in relation to the Orthodox Church are more clearly revealed in the article. **Conclusions.** After the proclamation of autocephaly, the Orthodox Church in Poland needed regulation of its legal status and internal reorganization. Solving these problems was very important to ensure the church and religious needs of the Orthodox community. A number of problems were faced before Orthodoxy. Their solution was depended on the Polish government, the Orthodox hierarchy and religious followers. The interweaving of the interests of these three main factors directed the process of organizational and legal formation of the Autocephalous Orthodox Church in Poland. Ukrainian ambassadors and senators became active in protecting the interests of the Orthodox Church in Poland at the end of the 20–30s of the XX century. They demand to satisfy the needs of the Ukrainian Orthodox people from the stands of the Diet and the Senate in front of church and secular authorities. Created in 1931, the Volyn Ukrainian Union (VUU) and the Association named after Metropolitan Peter Mohyla sought the convening of the Local Council of the Orthodox Church in Poland, which was supposed to regulate its legal and property status. However, on the way to the convocation of the Council, there were obstacles from the Orthodox hierarchy and the Polish government. It never happened but constant pre-conciliar preparations became an impact for the activation of Orthodox followers who asserted the rights of their Church.

Key words: autocephaly, Volyn Ukrainian Union, Volyn, hierarchy, the Local Council, Orthodox Church and Association named after Metropolitan Peter Mohyla.

References:

- Borshchevych, V.** (2000). *Ukrainske tserkovne vidrodzhennia na Volyni (20–40-vi rr. XX st.): Monohrafiia*. [Ukrainian church revival in Volyn (20-40s of the XX century).] Lutsk: Red.-vyd. viddil «Vezha» Volynskoho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. 254 s. [in Ukrainian].
- Vlasovskiy, I.** (1975). *Narys istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy*. [Essay on the history of the Ukrainian Orthodox Church]. (Vol. 4). Niu-York: Bavnd Bruk. 384 s. [in Ukrainian].
- Davydiuk, R.** (2001). Volynske ukrainske obiednannia ta ukrainizatsiia tserkvy. [Volyn Ukrainian unification and Ukrainianization of the church.] *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Istorychni nauky – Scientific Bulletin of the Volyn State University named after Lesya Ukrainka. Historical sciences*. Lutsk. № 11. S. 40–44. [in Ukrainian].
- Davydiuk, R.** (2012). Transformatsii ukrainskoho natsionalno-demokratychnoho rukhu u Volynskomu voievodstvi (30-i rr. XX st.). [Transformations of the Ukrainian national-democratic movement in the Volyn Voivodeship (30s of the XX century)]. *Slovianskyi visnyk : zbirnyk naukovykh prats – Slavic bulletin: a collection of scientific works*. Rivne : RIS KSU. Vyp. 14. S. 28–31. [in Ukrainian].
- Davydiuk, R.** (2016). *Ukrainska politychna emihratsiia v Polshchi: sklad, struktura, hromadsko-politychni praktyky na terytorii Volynskoho voievodstva : monohrafiia*. [Ukrainian political emigration in Poland: composition, structure, social and political practices on the territory of the Volyn Voivodeship.] Lviv; Rivne : Diatlyk M. 704 s. [in Ukrainian].
- DAVO** – Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. [State Archive of the Volyn Region]. [in Ukrainian].
- DARO** – Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoj oblasti. [State Archive of the Rivne Region]. [in Ukrainian].
- Doroshenko D.** (1940). *Pravoslavna Tserkva v mynulomu y suchasnomu zhytti ukrainskoho narodu*. [The Orthodox Church in the past and present life of the Ukrainian people] Berlin: Natsiia v pokhodi. 69 s. [in Ukrainian].
- Za Sobornist** (1933). *Tovarystvo P. Mohyly pro suchasne polozhennia v Pravoslavnii Tserkvi v Polshchi*. [P. Mohyla's Society about the current situation in the Orthodox Church in Poland]. *Za Sobornist – For unity*. (Vol. 7.) S. 8–9. [in Ukrainian].
- Illarion, mytropolyt.** (1961). *Fortetsia pravoslaviia na Volyni Sviata Pochaivska Lavra*. [The fortress of Orthodoxy in Volyn, the Holy Pochaiv Lavra.] Vinnipeh: Nakladom Vydavnychoi Komisii pry Tovarystvi «Volyn». 397 s. [in Ukrainian].

- Kobryn, M.** (1935) *Pro movu bohosluzhinnia: Doklad 5-y komisii Peredsobornoho zibrannia*. [About the language of the liturgy: Report of the 5th Commission of the Pre-Conciliar Assembly]. Lutsk: Ukrainska nyva. 123 s. [in Ukrainian].
- Kramar, Yu.** (2001). Aktsiia okatolychennia ukrainsiv Volyni 1938 roku: prychny, khid ta naslidky. [Action of Catholicizing Ukrainians in Volyn in 1938: causes, course and consequences.]. *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnogo universytetu im. Lesi Ukrainky. Istorychni nauky – Scientific Bulletin of the Volyn State University of Lesya Ukrainka. Historical sciences*. Vol. 5. Lutsk: Red.-vyd. viddil «Vezha» VDU. S. 127–131. [in Ukrainian].
- Kramar, Yu.** (2015). *Zakhidna Volyn 1921–1939 rr.: natsionalno-kulturne ta relihiine zhyttia : monohrafiia*. [Western Volyn 1921–1939: national, cultural and religious life]. Lutsk : Vezha-Druk. 404 s. [in Ukrainian].
- Kupranets, O.** (1974). *Pravoslavna tserkva u mizhvoienii Polshchi 1918–1939*. [The Orthodox Church in interwar Poland 1918–1939]. Rym: OO Vasyliiany. 209 s. [in Ukrainian].
- Kucherepa, M.** (2021). Pravovyi i mainovyi status pravoslavnoi tserkvy u Polshchi u mizhvoiennyi period (1918–1939 rr.) [Legal and property status of the Orthodox Church in Poland in the interwar period (1918–1939)]. *Slovianskyi svit i Ukraina: Zbirnyk naukovykh prats na poshanu rektora Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu, profesora Ruslana Postolovskoho – The Slavic world and Ukraine: A collection of scientific works in honor of the rector of the Rivne State Humanities University, Professor Ruslan Postolovsky*. Rivne: O. Zen. S. 184–198. [in Ukrainian].
- Kucherepa, M.** (1992). Rukh za ukrainizatsiiu pravoslavnoi tserkvy na Volyni u 1920-kh rokakh. [Movement for the Ukrainization of the Orthodox Church in Volyn in the 1920s.]. *Mynule i suchasne Volyni. Kraieznavstvo: istoriia, zdobutky, perspektyvy – Past and present of Volyn. Local studies: history, achievements, prospects*. Lutsk. S. 123–125. [in Ukrainian].
- Kucherepa, M.** (2006). Ukrainska problema v politytsi II Rechi Pospolytoi i v kontseptsiiakh ta diiakh ukrainskykh politychnykh syl u mizhvoiennyi period. [The Ukrainian problem in the politics of the 2nd Polish Republic and in the concepts and actions of Ukrainian political forces in the interwar period]. *Ukraina – Polshcha: vazhki pytannia – Ukraine - Poland: difficult questions*. (Vol. 10.) Varshava. S. 155–190. [in Ukrainian].
- Kucherepa, M., & Davydiuk, R.** (2001). *Volynske ukrainske obiednannia (1931–1939)*. [Volyn Ukrainian Union (1931–1939)]. Lutsk: Nadstyria. 418 s. [in Ukrainian].
- Mukha, M.** (1956). *Katolytska aktsiia proty Ukrainskoi Pravoslavnoi tserkvy. V oboroni viry*. [Catholic action against the Ukrainian Orthodox Church. In defense of faith]. Vol. 2. Toronto. 154 s. [in Ukrainian].
- Panas, K.** (1992). *Istoriia Ukrainskoi Tserkvy*. [History of the Ukrainian Church.] Lviv: Transintekh. 160 s. [in Ukrainian].
- Pashchenko, V.** (1997). *Pravoslavia v novitnii istorii Ukrainy*. [Orthodoxy in the modern history of Ukraine]. (Vol. 1). Poltava: B. v. 355 s. [in Ukrainian].
- Pravovoe polozhenye** (1931). *Pravovoe polozhenye Sviatoi Avtokefalnoi Poravoslavnoi Tserkvy v Polshe. Doklad I-mu Pomestnomu Soboru Pravoslavnoi Tserkvy v Polshe*. [Legal status of the Holy Autocephalous Orthodox Church in Poland. Report to the First Local Council of the Orthodox Church in Poland]. Varshava: Synodalnaia typohrafiia. 80 s. [in Russian].
- Savchuk, B.** (1997) *Za ukrainsku tserkvu. Natsionalno-tserkovnyi rukh na Volyni u 20–30-ti roky XX st.* [For the Ukrainian church. The national-church movement in Volyn in the 20s and 30s of the 20th century]. Ivano-Frankivsk: Lileia NV. 116 s. [in Ukrainian].
- Stokolos, N.** (1998). A. Richynskiy i borotba za ukrainizatsiiu Pravoslavnoi tserkvy na Volyni. [A. Richynskiy and the struggle for the Ukrainization of the Orthodox Church in Volyn.]. *Liudyna i svit – Human and world*. 2. S. 33–37. [in Ukrainian].
- Stokolos, N.** (1999). Neouniia yak eksperyment skhidnoi polityky Vatykanu v Polshchi. [Neo-Unia as an experiment of Eastern policy of the Vatican in Poland.]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical Journal*. 4. S. 74–89. [in Ukrainian].
- Ukrainska a** (1931). *Ukrainska nyva – Ukrainian field*, 18 sichnia. C. 2. [in Ukrainian].
- Ukrainska b** (1931). *Ukrainska nyva – Ukrainian field*. 10 chervnia. C. 2. [in Ukrainian].
- Ukrainska c** (1931). *Ukrainska nyva – Ukrainian field*. 15 lystopada. C. 6. [in Ukrainian].
- Ukrainska d** (1931). *Ukrainska nyva – Ukrainian field*. 30 zhovtnia. C. 2. [in Ukrainian].
- Ukrainska e** (1931). *Ukrainska nyva – Ukrainian field*. 28 lystopada. C. 2. [in Ukrainian].
- Ukrainska f** (1931). *Ukrainska nyva – Ukrainian field*. 15 hrudnia. C. 2. [in Ukrainian].
- Tserkva** (1938). *Tserkva i narid – Church and nation*. (Vol. 13–14), 1–15 serpnia. S. 577. [in Ukrainian].
- Tserkva** (1937). *Tserkva i narid – Church and nation* (Vol. 6), 15 bereznia. S. 230. [in Ukrainian].
- AAN** – Archiwum Akt Nowych w Warszawie. [Archives of New Files in Warsaw]. [in Polish].
- CAW, GISZ** – Centralne archiwum wojskowe w Warszawie, Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych. [Central Military Archives in Warsaw, General Inspectorate of the Armed Forces]. [in Polish].

-
- Chojnowski, A.** (1979) *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*. [Concepts of the national policy of Polish governments (1921–1939)]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 262 s. [in Polish].
- DURP – Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej** (1938). [Journal of Laws of the Republic of Poland]. *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 grudnia 1938 r. o uznaniu Statutu Wewnętrznego Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego* [Regulation of the Council of Ministers of December 10, 1938 on the recognition of the Internal Statute of the Polish Autocephalous Orthodox Church.]. 103. 30 grudnia. poz. 597. S. 1545. [in Polish].
- DURP** (1938). *Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 18 listopada 1938 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego*. [Decree of the President of the Republic of Poland of November 18, 1938 on the attitude of the State to the Polish Autocephalous Orthodox Church]. 88. 19 listopada. poz. 597, s. 1317–1326. [in Polish].
- Friszke, A.** (1988). *Kościół wschodnie w Drugiej Rzeczypospolitej*. [Eastern Churches in the Second Polish Republic]. Więż. nr 7/8. [in Polish].
- Kęsik, J.** (1995). *Zaufany Komendanta: Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego 1892–1981*. [The Trusted Commandant: The Political Biography of Jan Henryk Yuzevskyi (1892–1981)]. Wrocław: Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego. 216 s. [in Polish].
- Kołbuk, W.** (2013). *Cerkiew prawosławna w Polsce międzywojennej*. [The Orthodox Church in interwar Poland]. Lublin. 244 s. [in Polish].
- Langrod, J.** (1931). *O autokiefaliji Prawosławnej w Polsce*. [About the Orthodox autocephaly in Poland]. Warszawa: Instytut wydawniczy «Biblioteka polska» 170 s. [in Polish].
- Mędrzecki, W.** (1988). *Województwo wołyńskie: 1921–1939: elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych*. [Volyn Voivodeship (1921–1939): elements of civilization, social and political transformations]. Wrocław – Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 202 s. [in Polish].
- Mironowicz, A.** (2018). *Cerkiew Prawosławna w II Rzeczypospolitej*. [The Orthodox Church, 2nd Polish Republic]. *Elpis*. (20). 85–109. DOI: 10.15290/elpis.2018.20.10. [in Polish].
- Monografia** (1936). *Monografia stosunków wyznaniowych w województwie Wołyńskim*. [A monograph on religious relations in the Volyn voivodship.] Łuck. 152 s. [in Polish].
- Papierzyńska-Turek, M.** (1989). *Mędzy tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia: 1918–1939*. [Between tradition and reality. The state towards the Orthodox Church (1918–1939)]. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 484 s. [in Polish].
- Papierzyńska-Turek, M.** (1979). *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926*. [The Ukrainian case in the Second Polish Republic (1922–1926)]. Kraków: Wyd-wo literackie. 481 s. [in Polish].
- Stawecki, P.** (1969) *Następcy Komendanta: Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935–1939*. [The Commander's Successors: The Army and the Internal Policy of the Second Polish Republic (1935–1939)]. Warszawa: Wyd-wo Ministerstwa Obrony Narodowej. 322 s. [in Polish].
- Stegner, T.** (2020). *Wyznania – państwo – naród w II Rzeczypospolitej*. [Religions - state - nation in the Second Polish Republic]. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne – Scientific journals of the Jagiellonian University. Historical works*. 147. Z. 4. S. 781–796. DOI:10.4467/20844069PH.20.043.12497. [in Polish].
- Torzecki, R.** (1989). *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*. [The Ukrainian question in Poland (1923–1929)]. Kraków: Wydawnictwo Literackie. 468 s. [in Polish].
- Torzecki, R.** (1989). *Polacy i Ukraińcy: sprawa ukraińska w czasie II Wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*. [Poles and Ukrainians: the Ukrainian issue during World War II in the territory of the Second Polish Republic.]. Warszawa: Książka i wiedza. 347 s. [in Polish].
- Wyczawski, H.** (1981). *Cerkiew Prawosławna w II Rzeczypospolitej*. [The Orthodox Church in the Second Polish Republic]. *Kościół w II Rzeczypospolitej: praca zbiorowa – [The Church in the Second Polish Republic: collective work]*. (Ed. Z. Zieliński, St. Wilk). Lublin: Wyd-wo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. 253 s. [in Polish].
- Wiadomości** (1929). *Wiadomości Ukraińskie – Ukrainian news*. 30 grudnia. S. 1. [in Polish].

Статтю надіслано до редколегії 12.07.2022 р.
Статтю рекомендовано до друку 15.08.2022 р.